

טביעת מטבעות בירושלים בתקופה הפרסית-הלניסטית

18/06/2012

מאת: זלוטניק יהושע

Abstract: In the Persian and Hellenistic periods coins of different types were minted in Jerusalem. This assemblage allows us to explore, research and review their dating anew. The general political situation in the Southern Levant and particularly in the Judea-Yahud satrapy influenced the style and information provided on the coins. Local leaders continuously adapted their coinage to the current local political situation, the needs of the local population, and to blend with the range of circulating coins in the Southern Levant, especially "imitation Athenian" styles. These latter reflect Egyptian and Asia Minor coin types with images of satrap governors and local kings. In this article the author will present a fresh and detailed dating system in a context based on these changing historical realities and comparisons.

תקציר: מטבעות מדגמים שונים הוטבעו במטבעת ירושלים בתקופה הפרסית וההלניסטית. מבחר זה מאפשר לנו לחקור, לחפש ולבחון מחדש את תיארוך המטבעות. הטביעה המקומית הושפעה מהמצב המדיני בכלל בארץ ישראל ובמדינת יהודה-פרט. המנהיגים המקומיים התאימו את הטביעה וטיפוסי המטבעות בהתאם למצב המדיני, צרכי האוכלוסייה המקומית ומכלול המטבעות שהלכו במחזור באזור דרום הלבנט, במיוחד מטבעות "חיקוי אתונאי" שהובאו ממצרים וטיפוסי מטבעות המנהיגים הסטרפים מאסיה הקטנה. המחבר יציג במאמר את תיארוך המטבעות הנסקרים לפי מתכונות אלו.

טביעת מטבעות היהודים החלה בתקופה הפרסית. התקופה הפרסית בארץ ישראל התקיימה בשנים 538 עד 332 לפנה"ס¹ תחת שלטון מלכי פרס. לפי המחקר, חלק מהחוקרים טוענים שהטביעה בתקופה הפרסית של מטבעות "יהד" וגם מטבעות השומרונים החלה בשנת 375 ונמשכה עד שנת 332 (Meshorer-Qedar 1999), כאשר במחצית הראשונה של המאה הרביעית, לערך בשנת 375 לפנה"ס, החלו לטבוע את מטבעות "יהד" בירושלים. מרד טנס התרחש בתקופה זו, השפיע על אופי הטביעה של המטבעות. למעשה מטבעות היהודיות העתיקות ביותר- מטבעות "יהד" נטבעו בירושלים בתקופה זו. לדעת המחבר הטביעה הראשונה של טביעת "יהד" התקיימה מוקדם יותר, החל משנת 400 לערך והושפעה ממרידות המצרים, שזכו לעצמאות ופלשו לאזור וגם ממרד טנס.

המטבעות היו מכסף כמעט טהור בשיעור של לפחות 97.7%, בהשוואה ל 95.1% מטבעות פלשת מעזה. המטבעות הזעירים נטבעו בערכים של אובול (כ 0.5-0.6 גרם), ותת-עריכים של חצי אובול ורבע אובול. בירושלים לא טבעו מטבעות מצופות מכסף.

¹ כל התאריכים במאמר הם לפני הספירה.

מטבעות עם סמני ריבון פרסי, כמו ראש המלך הפרסי או התואר פחה, מעידים שהפרסים שלטו באזור בעת טביעתם, לעומת זאת עובדה שכאשר נדחקו הפרסים מהאזור ע"י המורדים המצרים, בתקופה 360-400 סמני הריבון הפרסי- אינם מופיעים על המטבעות. אין כמעט מקורות כתובים על הנעשה בירושלים באותה תקופה, בה טבעו את מטבעות "יהד". על התרחשויות קודמות במדינת "יהודה, אפשר ללמוד מספרי עזרא ונחמיה. יש ידיעות מסוימות בספרו של יוספוס "קדמוניות היהודים" י"א. המטבעות מהוות אישור ממקור ראשון על קיום פחוות יהודה בסוף התקופה הפרסית.

יש ידיעות על מורדי מצרים שהשיגו עצמאות מהשלטון הפרסי במשך 60 שנה (Morkholm 1974:3), ואף הצליחו להדוף את הפרסים גם מאזור ארץ ישראל ולשלוט בתחומה. על כך ישנם עדויות בממצאים ארכיאולוגיים שהתגלו בארץ ישראל. לעובדה שלא הייתה נוכחות של שליטי פרס, באזורי ארץ ישראל, יש ביטוי בצביון המטבעות שהוטבעו באזור. מרד טנס נגד הפרסים שהתרחש בשלב מאוחר יותר, בשנת 345 לפנה"ס, הוא השפיע על מאפייני מטבעות האזור. עקב המרידות כנגד הפרסים, מדינות באזור השיגו בתחילה אוטונומיה משופרת ובהמשך עצמאות.

בתקופה הפרסית הוטבעו בירושלים מטבעות זעירים מכסף בערכי אובול, אשר התחלקו לערכי משנה של חצי ורבע אובול, למעט מספר מטבעות חריגים. השימוש בערכים הזעירים, תאמו את הצרכים המקומיים, כמטבעות משלימות (למטבעות דריוס מזהב וזיגלוס מכסף). ערכים אלה הושפעו מהמטבעות שהוטבעו באזורים הסמוכים ליהודה, בעזה, שומרון, אדום² ובמקביל עם המטבעות בערי פניקיה צור, צידון ארוואד וגבל, בהם שם נהגו להשתמש גם בתקופה הפרסית גם במטבעות בערכים גבוהים יותר, בהם דרכמה וטרדרכמה. המטבעות היו בחלקם בדגמי חיקוי המטבע האתונאית ובדגמים נוספים. מטבעות אלה שמשו במחזור הכספים בתקופה הפרסית למסחר ולעסקאות אחרות.

² Gitler and Tal 2007

המטבעות עם הכתובת "יהד" שטבעו ביהודה, שטביעת ערכיהם הייתה בתחילה בערכים מקבילים לאזורי טביעה אחרים בארץ ישראל ובהמשך התקופה על פי סמכות שהוענקה ע"י הממשל הפרסי, מטבעות אלה, שמשו לעתים לצרכים דתיים, במשקל מדויק של שליש/חצי השקל, תרומה לבית המקדש בירושלים. המטבעות האלה היו מכסף טהור. מבדיקת מטבעות "יהד" עולה שכולם הורכבו מכסף טהור. בירושלים לא טבעו מטבעות מצופות בכסף. המטבעות ניתנו כהשלמה למטבעות שניתנו כתרומה לבית המקדש או כאמצעי למתן עודף מהמרת מטבעות בערכים גבוהים יותר³. לעומת זאת, על פי הממצא הנומיסמטי באזורים אחרים הסמוכים ליהודה, התגלו בהם אובולים מצופים בכסף.

המטבעות הקדומים שטבעו בירושלים היו בשפה הארמית והמאחרים יותר בשפה העברית. חלק גדול ממטבעות "יהד" התגלו בירושלים, בירת הפחוזה והמרכז האדמיניסטרטיבי של הפחוזה וכן בסביבתה. על אף שלא התגלה בירושלים מתקן להפקת מטבעות זעירים מהתקופות הפרסית והתלמית, אנו מניחים שהעובדה שירושלים הייתה המרכז האדמיניסטרטיבי ובה היו המוסדות העיקרים של המדינה וכן המקדש, לפיכך שם טבעו את מטבעות המדינה.

על נושא הכרונולוגיה של טביעת מטבעות כסף במטבעת ירושלים במיוחד בתקופה הפרסית, חלק מהחוקרים טוענים שהיו 2 מערכות משקלות למטבעות יהד ממטבעת ירושלים: השקל ושיטת המשקל היווני. המשקלות של מטבעות כסף של יתר המדינות באזור, בתקופה זו, היה מבוסס על השקל המקומי. (Tal 2006: Tal 2008) (Gitler Tal 2006). על פי מאמרו של רונן (Ronen 2009), מבין הטיפוסים של מטבעות יהד, קיימים 2 טיפוסים של מטבעות בערכי שקל ובמשקל חצי גרה דהיינו 0.255 גרם. האחת עם עיט מצד אחד של המטבע ועל הצד השני ראש מלך

³ לדעת המחבר מטבעת ירושלים אמצה ברוב התקופה הפרסית את השיטה של ערכי טביעת מטבעות כסף זעירים בערכי אובול, חצי אובול ורבע אובול ולא את שיטת השקל. מבדיקת מספר קבוצות של טיפוסים של מטבעות, בכלל זה מטבעות על צד אחד עיט ועל צד שני דמות מלך פרסי עולה שקיימים סטיות תקן ולעתים הפער בין משקלות מטבעות, מאותה קבוצה, מראה על 26.6%. המחבר אינו תומך בבסיס של בדיקת ממוצעי משקלות לפי טיפוס לצורך קביעת שיטת טביעה אובול/גרה (Ronen 2009). לדעת המחבר בתקופה הפרסית השתמשו בדרך כלל במטבעות אובול, לתשלום לפי משקל ולא לפי אובול בודד כך שסטיות תקן לא הפריע לבצע עסקות.

פרסי והמטבע השנייה נושאת על צדה האחת עיט ועל צדה השני אין טביעה. המחבר מקבל את דעתו של רונן ומשייך את 2 דגמי מטבעות אלה לטביעת ירושלים לאחר שנת 360, על פי הדגם המייצג את סמכות הריבון הפרסי ופרטים בהמשך. בהתייחס לכרונולוגיה בתקופה התלמית הטביעה של מטבעות זעירים מתקופה זו התבססה על שיטת המשקל היוונית. (Gitler and Lorber 2006)

אופייני למטבעות "יהד" שעליהם מופיעות דגמי בעלי כנף על צד אחד של המטבע. על הצד השני של המטבעות מופיעים דגמים שיתוארו בהמשך.

לאחר כיבוש הארץ ע"י אלכסנדר מוקדון בשנת 332, החלה התקופה ההלניסטית וחל שינוי מוניטרי בטביעת מטבעות. פסק השימוש במטבעות חיקוי דגמי המטבע האתונאי. חילופי השלטון לא הוציאו מן המחזור מטבעות שהיו מקובלים בתקופה הפרסית והמטבעות הזעירים המשיכו להיות אמצעי תשלום. בעכו טבעו מטבעות זעירים במתכונת מטבעות טטרדרכמות של אלכסנדר מוקדון.

תחילה שלטו בארץ ישראל ועל מדינת יהד השושלת התלמית ממצרים, משנת 301 ובמשך 100 שנים. התלמים התירו לרשות הטביעה במדינת יהד, לחדש את טביעת המטבעות הזעירים מכסף ובירושלים המשיכו לטבוע מטבעות זעירים בערכים אובול וחצי אובול, בהשוואה לאובולים שטבעו בירושלים בתקופה הפרסית שחלקם הקדום נשאו הכתובת בארמית "יהד" והמאוחרים ברובם את הכתובת בעברית עתיקה- "יהד. בימי תלמי השני, שליט מצרים המשיכו לטבוע בירושלים מטבעות אוטונומיות זעירים מכסף. מטבעות אלה נשאו בעיקר את הכתובת בעברית עתיקה "יהדה" קרי יהודה ובחלקם את הכתובת "יהד", המופיעה משמאל לעיט התלמי, לעומת מטבעות יהד שהכתובת "יהד" מופיעה בצד ימין של הינשוף. את המטבעות מתקופה זו, אסקור בהמשך. בתקופת תלמי השני/שלישי הטביעה הוסבה לטביעת מטבעות חלופיים מברונזה.

בשנת 200 לפנה"ס כבש אנטיוכוס השלישי את ארץ ישראל ובית סלבקוס שלטו בארץ ישראל, עד שהחשמונאים, שלחמו נגדם עלו

לשלטון. לאחר הפסקה בטביעת מטבעות "יהדה" בעיר, במשך 175 שנים, בהמשך התקופה ההלניסטית, חודשה הטביעה בירושלים על ידי השליטים החשמונאים, בתקופת הורקנוס הראשון והחלה טביעה יהודית עצמאית חדשה והפעם במטבעות ברונזה בלבד. ערכי הטביעה החשמונאית, תאמו את תקני הטביעה הסלבקית, כאשר השלטון החשמונאי, בראשית תהליך הטביעה, קבל תחילה סמכות לטבוע מטבעות מברונזה בערכים הלניסטים/סלבקים מוגדרים. טביעה זו התאימה לטביעה של האוכלוסייה ההלניסטית מהאזורים השכנים. השליטים החשמונאים החל מיהוחנן הורקנוס הראשון, השיגו עצמאות וטבעו מטבעות ברונזה עצמאיות בלבד, באותה מתכונת סלבקית במספר ערכים שונים. הטביעה החשמונאית, תפורט בסקירה, עד טביעת אלכסנדר ינאי ועד בכלל.

המחבר מתארך את מטבעות יהד ל-2 קבוצות תאריכים. האחת לשנים 360-400 לפני הספירה. מטבעות אלה אינם נושאים סממני ריבון פרסי. הקבוצה השנייה כוללת מטבעות עם דמות המלך הפרסי ולחילופין התואר הפרסי פחה. המחבר מייחס את המטבעות ללא סממני ריבון פרסי, לתקופה בהם מורדי מצרים מהשושלות 29, 30 ו-31, שהדפו את הפרסים מאזורי ארץ ישראל, הביאו איתם מטבעות חיקוי דרכמה אתונאית שהיו נהוגים ונפוצים במצרים, שהשתחררה משלטון הפרסים והפכה להיות עצמאית. כמו כן הביאו המצרים מטבעות שנשאו שמות מנהיגים מצריים. מטבעות מדגם "חיקוי אתונאי", דגמים שאמצו המדינות המקומיות, לפיכך היו למעשה המטבעות הנפוצים במחזור באזורי פלשת, שומרון, יהד ואדומיה בתקופה זו. בנוסף ובמקביל, המחבר מתייחס במיוחד למרד הסטרפים באסיה הקטנה, שם המנהיגים טבעו מטבעות הנושאים את שמם ודמותם. המחבר טוען, שמטבעות אלה, הגיעו גם לאזורי ארץ ישראל והמנהיגים בפחוות שומרון ויהד אימצו דגמים כגון אלה על מטבעותיהם, לפיכך שמות המנהיגים ודמותם מופיעים על מטבעות שומרון ויהד.

בשנת 360 לפני הספירה שבו הפרסים והשתלטו על אזורי ארץ ישראל. אלה נוכחו באותה עת, שבמחזור בפחוות יהד מהלכים

כמויות רבות של מטבעות מדגמים שונים, שאמצו לפני כן מנהיגי המקום, בהשוואה לתקופה שלפני שנת 400, בה לא טבעו כלל בפחוות יהד ולו מטבע אחת. הפרסים החליטו להפגין נוכחות ופרסום לריבונותם ולשלטונם על המטבעות באזור, גם באמצעות מטבעות חדשים וטבעו את דגמי שליטיהם או התואר הפרסי פחה, זאת על דגמים של מטבעות שהנפיקו במדינת יהד.

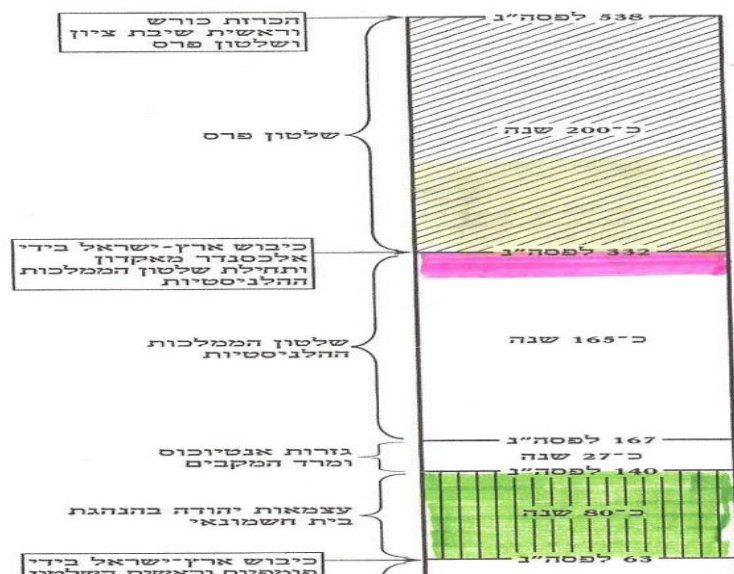
במאמר יסקרו הנושאים הבאים :

* טביעת מטבעות יהד בירושלים בתקופה הפרסית.

* טביעת מטבעות יהדה \ יהד בתקופה ההלניסטית בימי שלטון התלמיים.

* טביעת מטבעות החשמונאים בשלהי התקופה ההלניסטית.

התקופות הנסקרות בהרצאה על ציר הזמן:

התקופה הפרסית.

בחלקה הראשון של התקופה הפרסית עד שנת 400 לפנה"ס לא טבעו בירושלים מטבעות. לאחר מכן, לאחר שהפרסים סולקו מאזור ארץ ישראל על ידי פרעה אמירטאיוס בשנת 400, ובהתחשב בכך שלא הייתה נוכחות פרסית באזור, החלו לטבוע בפחוות יהד מטבעות כסף זעירים בעריכי אובול ותת עריכים של חצי ורבע אובול, בדגמי "חיקוי אתונאי". בהמשך התקופה טבעו מטבעות בדגמים אחרים גם

בשיטת משקל הכסף בעריך של חצי גרה⁴. בתחילת התקופה ההלניסטית ובמיוחד בזמנו של תלמי השני, המשיכו לטבוע בפחוות יהד מטבעות זעירים בערכי אובול.

לאחר מכן חלה הפסקה של כ 175 שנים, בתקופת החשמונאים, חזרו וטבעו בירושלים מטבעות והפעם מברונזה.

מפת האימפריה הפרסית

להלן מפת האימפריה הפרסית. גבולותיה היו: מצפון –רוסיה של היום. ממערב –אסיה הקטנה, יוון ומצרים. מדרום אזורי ערב הסעודית וכן עירק וממזרח –הודו.

מצב הפחוות בארץ ישראל בתקופה הפרסית

גבולות פחוות יהד: בצפון גבלה בפחוות שומרון, וגבולה מצפון היה בסביבות בית אל. בצפון מערב השתרעה פחוות צידון ותחומיה היו מצידון בצפון עד אזור פלמחים של היום, בדרום פחוות צידון. במערב גבלה פחוות יהד עם פחוות אשדוד שכללה את הערים: עזה, אשקלון ואשדוד. בדרום גבלה יהד בפחוות אדומיאה בסביבות הישובים בית צור ועין גדי. ובמזרח גבלה הפחוות בים המלח והירדן.

⁴ (Ronen 2009)

המטבעות שהלכו במחזור באזורי ארץ ישראל באותה תקופה היו:
 דריק פרסי מזהב, זיגלוס מכסף, מטבעות קיליקיים שהתגלו בתל אל
 פוחאר.

דריק פרסי מזהב, זיגלוס מכסף

מטבעות נוספים שהלכו במחזור היו: דרכמה אתונאית לערכיה
 השונים. בתמונות להלן שורה ראשונה משמאל, טטרדרכמה עם
 טביעת רכב בצורת X לצד הינשוף, טביעה המעידה על אמינות
 המטבע, מבחינת תכולת הכסף הטהור שבה. מסתבר שמהוא
 ממחזיקי המטבע, מטעמי חשדנות, החליט לבדוק ליתר בטחון את
 תכולת המטבע באזמל, זאת מאחר ובמחזור הילכו מטבעות מכסף
 כמו המטבע מימין, ומטבעות ברונזה מצופות בכסף, כפי שאנו רואים
 במטבע, המוצגת בשורה השנייה מימין. המטבע בעריך טטרדרכמה
 בשורה השנייה משמאל, מקורה בים.

מטבעות נוספים שנסחרו במחזור היו מטבעות פלשת, בהם מטבעות "חיקוי אתונאי" רבים וכן מטבעות אחרים.

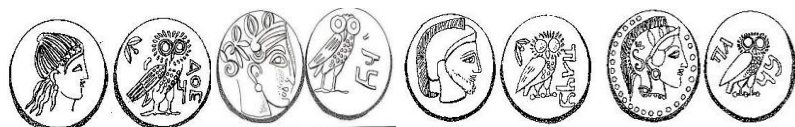

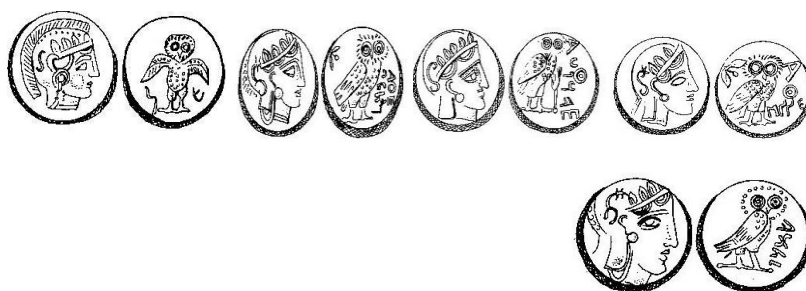
יש להצביע על כך שרבים מן המטבעות פלשת היו מטבעות "חיקוי דרכמה אתונאית" כולל בערכי אובול דרכמה וטרדרכמה. טביעת מטבעות "חיקוי אתונאי" הושפעה מנוכחות המורדים המצריים באזור, אשר הביאו אתם מטבעות בדגמי "חיקוי אתונאי" שהיו מקובלים ונפוצים במצרים.

מטבעות נוספים שהיו נפוצים באזורי ארץ ישראל הן מטבעות הצידונים. אלה מתגלים בעיקר במישור החוף.

את מטבעות הצידונים, שרובם זעירים, מאפיינים הנתונים שעל צד אחד של המטבע, מופיעה ספינה צידונית-שהיא הסמל האוטונומי הצידוני ועל צדה השני מופיע מלך הנלחם מול אריה. לעתים הוא מחזיק חרב בידו. מטבעות מקומיות נוספים שנסחרו באזורי ארץ ישראל באותה עת, הם המטבעות השומרוניות.

המטבעות השומרוניות המוצגים לעיל הם חלק מהדגמים של מטבעות שומרון. הדגמים המוצגים פה הם מטיפוס "חיקוי דרכמה אתונאית", נושאים עליהם את כתובות המנהיגים השומרונים: בדיה/בדיה/בת/ד חנניה/ ידוע/ עבדאל/ וכן כתובת עם השם של פחוות שומרון: ש נ ש מ ר י .

בשומרון טבעו מגוון של מטבעות נוספים חלקם מהטיפוסים שבדגמים שלעיל.

במחזור הילכו גם מטבעות מממלכת צור עליהם ינשוף ומטה מצרי.

מטבעות נוספות שהילכו באזור הם מטבעות אדומיאה. מטבעות אלה שימשו בעיקר את אזרחי פחוות אדומיאה שבדרום ארץ ישראל. מטבעות אלה היו מדגמי "חיקוי דרכמה אתונאית", על הצד האחד של המטבעות, מופיעה הכתובת A Θ E לימין הינשוף ועל הצד השני של המטבע מופיעה מעין כיפה, במקום דגם האלה אתנה.

בידינו כמעט ואין מקורות כתובים, על המצב והנעשה בכלל בפחוות יהד בשלהי התקופה הפרסית ובירושלים, בה טבעו את מטבעות "יהד" בפרט. על התרחשויות קודמות במדינת "יהודה", אפשר ללמוד מספרי עזרא ונחמיה. עזרא הסופר עלה לארץ ישראל בשנת 458 לפנה"ס. נחמיה הפחה עלה בשנת 445 לפנה"ס, חזר לבבל ועלה בשנית שנת 432. עליות של יהודים לפחוות יהד, נועדו לחזק את נאמנות האוכלוסייה המקומיים לשלטון הפרסי וכן את הקשרים עם פרס, זאת בהתחשב בחוסר היציבות המדינית, שהתחוללה באזורים

מקור נוסף לקיום מדינת יהוד היא אגרת ידניה. ידניה היה מנהיג יהודי המושבה היהודית יב-אלפנטינה, בדרום מצרים, ששמשו בחלקם שכירי חרב של שליטי פרס. האגרת נשלחה בשנת 408 לפנה"ס, אל יהוחנן הכהן הגדול בירושלים ובגוהי פחת יהוד (שכיהן אחר נחמיה הפחה), ובה בקשו יהודי יב סיוע להקמתו מחדש של המקדש היהודי המקומי, שנהרס בידי המורדים המצריים בשנת 411 לפנה"ס. יהודי המושבה היהודית ביב, לא פנו אל הפרסים, שנדחקו באותה עת ממצרים ולא היה להם שליטה או השפעה במצרים ובאזורי ארץ ישראל. התשובה מירושלים הייתה שלילית, לעומת זאת קבלו תשובה חיובית מהנהגת פחוות שומרון. לבסוף המושבה ביב נהרסה בשנת 400, אז המורדים המצרים, בראשות פרעה אמירטאוס מהשושלת ה-29, שינו את המצב המדיני במצרים לעצמאות.

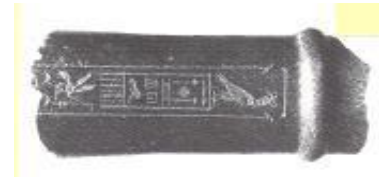
אגרת ידניה

אשר למצב המדיני בארץ ישראל בכלל ובמדינת יהד בפרט, בשלהי התקופה הפרסית, ישנם ידיעות על שליטה בארץ ישראל, על ידי מורדי מצרים, לאחר שהשיגו עצמאות מהשלטון הפרסית עצמאות, שנמשכה במשך 60 שנה (Morkholm 1974:3). המורדים הצליחו להדוף ולהרחיק את הפרסים גם מאזורי ארץ ישראל.

קיימים עדויות לנוכחות המורדים בממצאים ארכיאולוגים שהתגלו באזורים בארץ ישראל מתקופה זו. לעובדה זו של נוכחות המורדים, יש ביטוי והשלכות על צביון מטבעות מדגמים "חיקוי אתונאי", שהוטבעו באותה תקופה באזור וגם בירושלים, זאת בהתחשב שמטבעות "חיקוי אתונאי", היו נפוצות במצרים ומטבעות מעין אלה הביאו המורדים תוך בפלישתם לאזורי ארץ ישראל.

קיימים עדויות שהמצרים שלטו בגזר ביהודה, בשפלה הדרומית, ביפו ובאזורי החוף עד עכו וצפונה לצידון, בה התגלתה כתובת של אכוריס,

במקדש אשמון בצפון העיר.
 בגזר התגלו טביעת חותם וכתובת על אבן, הנושאים את שמו של
 פרעה נפריטס, מהשושלת ה-29 ששלט בשנים 399-393. בעכו
 התגלתה מצבת אבן ועליה שמו של פרעה אחוריס ששלט בשנים
 393-380 לפנה"ס, גם הוא מהשושלת ה-29.

בחרבת קיאפה בשפלה התגלו מטבעות מהתקופה הפרסית מדגם
 "חיקוי אתונאי". לציין שלא התגלו מטבעות הנושאות את דמות
 הריבון הפרסי, אולם התגלתה מטבע של המנהיג יחזקיה, עם
 התואר הפרסי פחה. לדעת המחבר המטבעות מדגם "חיקוי אתונאי",
 הוטבעו והגיעו למקום, כאשר הפרסים גורשו ע"י המורדים מהאזור
 והמטבע עם התואר "יחזקיה הפחה", שמשה במחזור לאחר שנת
 360 עת הפרסים חזרו לשלוט באזור והסבר על כך בהמשך.

מרידות המצרים בתקופה הפרסית שהביאו לטביעת מטבעות באזור ללא סמלי ריבון פרסי. לאחר
 שנת 360 יחזקיה קבל התואר הפרסי פחה והמטבע המוצגת כאן, הגיעה למקום באותה עת.

⁵ צילומי המטבעות באדיבותו של מר יואב פרחי.

מרידות המצרים בתקופה הפרסית שהביאו לטביעת מטבעות באזור ללא סמלי ריבון פרסי

שנים לפנה"ס	פעילות	שנים לפנה"ס	פעילות
465-424	מרידות במצרים	360	ומשתלט על נמלי החוף של א"י וסוריה
408-406	מצרים עצמאית	352	הפרסים כובשים את ערי החוף ופניקיה
404	מרד פרעה אמירטאיוס	351	מרד טנס. כנס ערי פניקיה והכרזה על עצמאות
400-380	פלישה מצרית לא"י. פרעה אמירטאוס כובש מהפרסים אזורי החוף והשפלה	341	ארתחשסתא מצור על צידון. טנס בורח
380	כשלון הפרסים בראשות אברוקומאס לכבוש את מצרים	334	ארתחשסתא כובש את מצרים, נרצח ודרייוש משלים הכיבוש
375	כישלון נוסף לכבוש את מצרים		דרייוש משתלט על כל מצרים ומתמודד מול אלכסנדר
362	פרעה תכוס פולש לא"י עם צבא גדול		

הטבלה הנ"ל כוללת את תהליכי המרידות במצרים, שהביאו לעצמאותה ובהמשך השליטה המצרית, במהלך שליטתם של השושלות 28, 29 ו-30 על אזורי ארץ ישראל, החל משנת 400, תוך דחיקת הפרסים מהאזור. הפרסים ניסו מספר פעמים, בשנים 380, 375 לפנה"ס, לכבוש את אזורי השליטה המצרית, ניסיונות שנכשלו, זאת עד לשנת 360 לפנה"ס, אז שבו הפרסים והשתלטו מחדש על אזורי ארץ ישראל ופניקיה. בשלב מאוחר יותר כבשו הפרסים מחדש את מצרים.

במקביל לפי המקור של דיודורוס, התרחש באסיה הקטנה מרד הסטרפים, בשנים 360-366 לפנה"ס. הסטרפים, המלכים המקומיים, טבעו מטבעות עצמאיות, עליהם מופיעים כתובת הנושאות את שמם וכן את דמותם. מטבעות מאסיה הקטנה, הגיעו גם לאזורי ארץ ישראל, השפיעו על הטביעה המקומית והביאו לכך שדגמים של מטבעות עם שמם ודמותם של המנהיגים המקומיים הוטבעו, בעיקר בשומרון ובמידה מסוימת בפחוות יהד.

מימין מטבע משומרון ומשמאל-מטבע מיהד

מידע על הפרעונים המורדים ממצרים

3 שושלות של הפרעונים המורדים ממצרים שלטו במאה ה-4. פרעה אמירטיאוס מהשושלת ה-28, אשר שחרר את מצרים מהפרסים ופלש בשנת 400 לארץ ישראל וגירש את הפרסים מאזורי מישור החוף, השפלה וההר. פרעה נפריטס, ממצאים מתל גזר שבשפלה, שהתגלו נושאים את כתובתו. פרעה אכוריס גם הוא מהשושלת ה-9, ממנו התגלתה בעכו סטלת אבן הנושאת את שמו. כמו כן התגלה מזבח גרניט, עם כתובתו של אכוריס במקדש אשמון בצידון. פרעה תאכוס הדף פלישה פרסית לאזורי ארץ ישראל בשנת 362 לפנה"ס וגם סייע למרד הסאטרפים באסיה הקטנה.

השושלת ה-28

- שושלת ה-28 היה פרעה אחד: אמירטיאוס, אשר מרד בשליטים הפרסיים וחידש את השלטון המצרי במדינה.
- אמירטיאוס (404-398 לפנה"ס)
- השושלת ה-29
- שושלת ששליטיה היו ממוצא מצרי, אך הסתמכו רבות על עזרת היוונים במלחמתם נגד הפרסים.
-

- נפריטס הראשון
- 398-393 לפנה"ס
- -
- פסמותיס
- 393 לפנה"ס
- -
- אכוריס

- 393-380 לפנה"ס

- -
- [נפריתס השני](#)
- [השושלת ה-30](#)
- ידועה גם כשושלת האחרונה של הפרעונים המצרים. בתקופה זו הפנו המצרים עורף ליוונים ובתגובה חברו האחרונים לפרס במלחמתה מול מצרים:

- [נכתבו הראשון](#)
- 380-362 לפנה"ס

- [-תאכוס](#)
- 362-360 לפנה"ס

- [נכתבו השני](#)
- 360-343 לפנה"ס
- ויתר על כיסאו בעקבות פלישת הפרסים השנייה

מטבעות חריגים שטבעו בירושלים

בתקופה הפרסית רוב המטבעות שהוטבעו בירושלים היו מטבעות זעירים מכסף בערכי אובול, שהתחלקו לערכי משנה של חצי ורבע אובול. קיימים מספר מטבעות חריגים והם:

מטבע חריג השמור במוזיאון הבריטי. על צדו האחד של המטבע מופיע אל חבוש כובע קורינתי ועל צדו השני אל במרכבה, בעלת כנפיים וכתובת מעל במאוזן - "יהד". משקל המטבע 3.8 גרם. תחילה זוהתה הכתובת במאוזן על חלקה העליון של המטבע כ-"יהו", אולם פרופ' סוקניק בשנת 1934 תיקן את פענוחה ל"יהד". מילדנברג תארך את המטבע לשנת 360 לפסה"נ וקושר אותו למטבעות פלשת-ערבים שנטבעו בארץ ישראל.

מטבע חריגה וקדומה נוספת, של פחוות "יהד", נושאת דמות של אישה, על צדה האחת ועל צדה השניה מופיעה הכתובת במאוזן, על חלקה העליון של המטבע עם האותיות "יהד", מעל דגם אריה רובץ על שור. על המטבע יש סימן של בדיקת אזמל, על תכולה כסף במטבע. משקל המטבע 3.54 גרם. הכתובת "יהד" בארמית והאיקונוגרפיה בהשפעה פלשתית. לדעת גיטלר המטבע נטבע במטבעה מרכזית בפלשת בה הוטבעו מספר מטבעות של יהד (Gitler 2011). קיימת אפשרות שבתקופה הפרסית, במדינת יהד בירושלים שכרו אמנים מפלשת, שעיצבו וטבעו את מטבעות יהד בירושלים.

קיימים 2 מטבעות חריגות נוספות, מדגם "חיקוי דרכמה אתונאית": מטבע אחת במשקל 2.72 גרם עם הכתובת "יהוד" בעברית מלמעלה למטה. המטבע השנייה במשקל 2.7 גרם. הכתובת בעברית "יהד" מופיעה במהופך. המטבע פורסמה במאמר של ר. דויטש.

להלן פרוט סוגי סדרות טביעת ירושלים של מטבעות "יהד" בתקופות פרסית ו"יהדה" ההלניסטית ומטבעות חשמונאים:

תקופה פרסית (מטבעות כסף זעירים):

- מטבעות ללא סמלי ריבון פרסי.
- מטבעות עם שמות פרטים של נושאי משרה.
- מטבעות עם סמלי ריבון פרסי (ראש מלך פרסי ותואר פחה).

תקופה הלניסטית שלב א' (מטבעות כסף זעירים):

- מטבעות בדגמים תלמיים.

תקופה הלניסטית שלב ב' (פרוטות ברונזה)

- מטבעות חשמונאים.

המאפיינים לרוב מטבעות יהד בתקופה הפרסית היו, מטבעות "חיקוי אתונאי", במתכונת מטבעות "חיקוי אתונאי" שהיו נפוצות במצרים וכן מטבעות "חיקוי אתונאים" עם שמות השליטים המצריים. על מטבעות יהד מופיעה הכתובת "יהד" בארמית או בעברית עתיקה, במקום המלה AOE ביוונית המופיעה על המטבעות היווניים.

המורדים המצרים, שהשיגו עצמאות במצרים, לאחר מאבקם בכובשים הפרסים המשיכו במאבק מול הפרסים והשתלטו על חלקי א", תוך דחיקת הפרסים מהאזור ומחלקי מדינת יהד. המצרים הביאו אתם לאזורי ארץ ישראל מטבעות "חיקוי אתונאי", ואלו היו במחזור הכספים באזור והשפיעו מנהיגי האזור לטבוע דגמי "חיקוי אתונאי" משל עצמם על מטבעות האזור בכלל ועל טביעת מטבעות בפחוות יהוד בפרט. הייחוד במטבעות "יהד", היא שרובם מדגמי "חיקוי אתונאי" ועל רובם אין סמני ריבון פרסי.

ממצאי מטבעות אתונאיות ו"חיקוי אתונאיות" שהתגלו בחפירות ארכיאולוגיות בישראל עולה, שבמהלך המאה הרביעית לפני הספירה המטבעות האתונאיות ומטבעות "חיקוי אתונאי", היו הנפוצות מאד במחזור באזור.⁶

⁶ (gitler & tal 2006:14,23-30)

מטבעות מצרים מדגמי "חיקוי אתונאי"

המטבעות המצריות מדגם "חיקוי אתונאי", היו נפוצות מאד במצרים בשלהי התקופה הפרסית. חלק מהמטבעות כללו כתובות עם שמות השליטים.

להלן מטבע חיקוי מצרי שהילך במחזור גם בארץ ישראל:

Aramaic legend CHIVS to r. Sabakes, Satrap, ca.338-333 B.C

מטבע נוספת היא טטרדרכמה מצרית של פרעה Artaxerxes III Okhos לערך 343 לפנה"ס. אותיות ZHK בארמית.

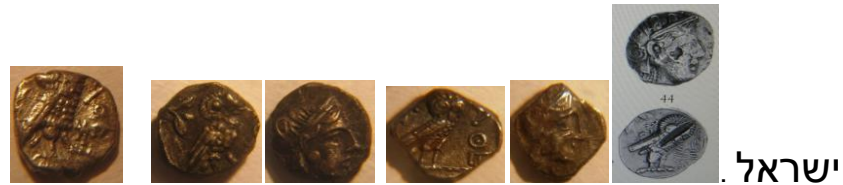

מטבעות "חיקוי דרכמה אתונאי" של השליט פרעה טאכוס (362-360

להלן דוגמאות של מטבעות בערך טטרדרכמה של מצרים העצמאית, שחיקו את מטבעות אתונה, בהשוואה למטבעות שהוטבעו בתחומי ההשפעה שלהם באזורי א"י במאה ה-4. המדינות המקומיות בא"י, שהושפעו ממעורבות מצרים, טבעו גם הם מטבעות עצמאיות

מטיפוס מטבעות "חיקוי אתונה", כאשר הפרסים נדחקו מאזורי ארץ

ישראל.

מימין (שורה ראשונה) טטרדרכמה חיקוי אתונאי ממצרים. אחריה לשמאל 2 אובולים פלשת ומשמאל בשורה הראשונה אובול עם ינשוף וסמל העיר עזה.

בשורה השנייה מימין דרכמה "חיקוי אתונאי" מפלשת ומשמאל זוג אובולים "חיקוי אתונאי" משומרון.

בשורה שלישית אובול "חיקוי אתונאי" מפחוות יהד. צד אחד של המטבע מופיע האלה אתנה הצד השני הוא בסגנון "חיקוי אתונאי" בו מופיע הינשוף. מימינו הכתובת בעברית יהד, במקום הכתובת ביוונית AOE. משמאל לינשוף מופיע שושן במקום עלי זית על מטבעות אתונה. ומטבע יהד נוספת.

יש להצביע על כך שהסדרה הנפוצה ביותר של מטבעות "יהד" היו הדגמים שחיקו את מטבעות אתונה. צד אחד ינשוף. צד שני האלה אתנה. לצד ימין של הינשוף הכתובת בעברית עתיקה "יהד", שהחליפה את הכתובת AOE שעל מטבעות אתונה. משמאל לינשוף מופיע השושן משמאל, שמופיע במקום עלי הזית על מטבעות אתונה.

קיימים סדרות נוספות של אובולים "יהד" עם כתובת חריגה בעברית, כמו במהופך משמאל לימין.

במטבע יהד מדגם "חיקוי המטבע האתונאי", הייתה המטבע הבסיסית עליה הוחלפו, הכתובת A Θ E ביוונית ל"יהד" בעברית, ועלי הזית הוחלפו לשושן. בהדרגה יצרו במדינת יהד מטבעות חלופיים, שכללו את המוטיבים של הסדרות של "חיקוי אתונאי". במטבע מימין מופיעים המוטיבים: שושן משמאל, ינשוף ושם המדינה "יהד" בצד ימין לינשוף. השושן הפך ממוטיב משני במטבע מימין, למוטיב עיקרי במטבע החלופית החדשה, על צדה האחת של המטבע. על צדה השני של המטבע החדשה, הינשוף הוחלף בעיט והכתובת מימין לינשוף, הוסבה במטבע החדשה לימין לעיט. בכך ייצרו בהמשך התקופה, דגמים של מטבעות חדשים בהם דגמים שכללו את רוב המוטיבים מהמטבע הקודמת.

קיימים סדרות בערכי אובול של מטבעות יהד ללא כתובת אלא אך ורק דגמי הינשוף והשושן.

לאחר שנת 360 החלו להופיע על מטבעות "יהד" מטיפוס "חיקוי אתונאי", דגמי מטבעות עם ראש מלך פרסי (Hendin 2010), עם כתר (jagged crown), סמל ריבון פרסי. הפרסים שנדחקו מאזורי ארץ ישראל, על ידי המורדים המצריים, חזרו לשלוט באזור והחליטו להשתלב במכלול המטבעות שהפעילו רשויות הטביעה ושמשו במחזור במדינת "יהד", תוך שהם טובעים את ראש המלך הפרסי על סדרות מטבעות בדגמי "חיקוי אתונאי" חדשות. ראש המלך הפרסי הוצג על המטבעות, במקום ראש אתנה, שהופיעה על הסדרות הקודמות.

בהדרגה הוציאו למחזור סדרות חדשות של מטבעות בערכי אובול, עם דגם עיט על צד אחד של המטבעות. על צד השני הופיעו דגמי שופר, שושן, אוזן וקסדה. על הטיפוסים של אובולים אלה, לא מופיע הסמל של הריבון הפרסי, דהיינו ראש המלך הפרסי, כלומר מטבעות אלה הוטבעו עד שנת 360.

חלק ממטבעות "יהד" עם עיט, הם בערכי אובול עם כתובת "יהד" על צד אחד של המטבע ועל צידם השני מופיע דמות מלך פרסי עם אחד מ-2 סוגי כתרים, סמלי ריבון פרסי-מלך פרס עם קידריס (כתר פרסי). מטבעות אלה הוטבעו, לאחר חידוש השלטון הפרסי באזור בשנת 360, זאת כהשלמה למטבעות שהיו במחזור.

סדרה נוספת היא עם ראש גבר לימין. לא ידוע מיהוא הגבר על המטבע ואין על המטבע כתובת עם שמו. סביר שהיה אחד המנהיגים ששלטו במדינת יהד.

המטבעות הבאים שמשו כמטבעות המתוארכים בין המטבעות האחרונות שנטבעו ביהד בשלהי התקופה פרסית: פנים-ראש אריה לימין. גב - עיט לימין. הכתובת על המטבע היא "יהדה".

ההיסטוריון דיודורוס מתאר את מרד הסטרפים באסיה הקטנה שהתרחש בשנים 360-366 לפנה"ס. אל מנהיגי המרד הצטרפו מנהיגי: אתונה, ספרטה, פרעה טאכוס ממצרים, סוריה ופניקיה. המלכים הסטרפים מאסיה הקטנה טבעו במחצית הראשונה של המאה הרביעית, בזמן חולשת השלטון הפרסי, מטבעות הנושאים את דמותם ושם.

מטבע הסטרפ מזאיוס 334-361 לפנה"ס.

• Lion advancing left on ground, Aramaic legend MZDY (Mazday = Mazaios)

• Pharmabazos הסטרפ 374-379 לפנה"ס מקיליקיה.

חלק ממטבעות השליטים מאסיה הקטנה, הגיעו לאזורי ארץ ישראל והשפיעו על הטביעה המקומית, בהם מטבעות מקומיות משומרון, מדגמי "חיקוי אתונאי" הנושאות על חלקם שמות מנהיגים ממדינת שומרון וחלקם עם שם המדינה "שומרון" – בכתובת "שמרי" וש-ן.

בד יה /בדיה/בת/ד / חנניה/ ידוע/ עבדאל/

ש נ/ שמרי

תופעה דומה הייתה במדינת יהד, בה אמצו רשויות הטביעה, טביעת מטבעות עם שמות פרטיים של מנהיגי המדינה. תחילה אמצו דגם של חיה אגדית לימין. הצד השני של המטבע אינו טבוע והמטבע ללא כתובת. לאחר מכן הנפיקה סדרה עם שם המנהיג "יחזקיה" וללא סמל הריבון הפרסי. יש המייחסים מטבעות יחזקיה לתקופה ההלניסטית בגלל התקן האטי, אולם ראוי לציין שרוב המטבעות בתקופה הפרסית נטבעו בתקן אטי.

בהמשך טבעו רשויות הטביעה ביהד, מטבע אשר על פניה, ראש גבר ללא זקן. על גב המטבע מופיעה חיה מכונפת עם ראש אריה עם הכתובת בעברית עתיקה "יחזקיה". מטבע זה נטבע לפני שנת 360, במתכונת המטבעות שנטבעו עם שמותיהם ודמותם של מנהיגי אסיה הקטנה וכן באמוץ דגמי מטבעות חיקוי אתונאי ממצרים עם שמות מנהיגים. המטבע נטבע לפני שנת 360 לפנה"ס.

בשנת 360 כבשו הפרסים את אזורי ארץ ישראל, בכללם פחוות יהד.

הפרסים החליטו להשתלב בטביעה המקומית וטבעו מטבעו עם חיה אגדית עם קרניים מצד אחד של המטבע ועל צדה השני חיה עפה עם ראש מלך פרסי מזוקן, סמלי ריבון פרסי. מטבע זו מהווה גושפנקא של הפרסים למנהיגותו של יחזקיה על הפחווה אחרי שנת 360.

באחת מסדרות מטבעות יהד, מופיעה מטבע חריגה אשר 2 כתובות מופיעות עליה: "יהודה" ו"יהד". נשאלת השאלה האם הכתובת "יהודה" בעברית, המופיעה לימין לינשוף ומשמאל לינשוף היא שם פרטי של מנהיג? לדעת המחבר השם יהודה מימין לינשוף הוא שם המנהיג - יהודה. שם הפחווה יהד מופיע משמאל לינשוף. על צדה השני של המטבע מופיע ראש לחזית. לדעת המחבר זה ראש המנהיג יהודה.

המחבר מצא הקבלה לטביעה מעין זו, במטבעות שומרון בהם מופיעים שמות מנהיגים מימין לינשוף, חלקם בין הינשוף לכתובת AOE ביוונית, למשל המטבע עם השם "עבדאל", הכתובת מופיעה מימין לינשוף או לחלופין הכתובת של המנהיג "בדאל" על מטבע אחרת.

סדרה נוספת של מטבעות יהד היא טיפוס המטבע עם הכתובת "יוחנן הכהן". על פני המטבע-פני אדם לחזית. על גבה- ינשוף לימין. הכתובת על המטבע לצדי הינשוף היא "יוחנן" ו"הכהן".

קשה לשייך את המטבע ליהוחנן הכהן הגדול, הנזכר באגרת של יהודי יב ממצרים, בנושא בקשת היהודים מיב לחידוש בנית מקדש שם. ניתן לייחס את המטבע ליהוחנן השני שנולד בשנת 415 והיה אביו של "ידוע השני" והיה כהן גדול.

סדרה נוספת של מטבעות כוללת את המוטיבים, פני אדם לחזית על צד אחד של המטבע ועל גבה כתובת "יחזקיה הפחה", לצדי ינשוף. חלק מהחוקרים טוענים שיחזקיה בשלהי התקופה הפרסית כיהן כפחה של יהודה, בימי תלמי החזיק במשרת הכוהן הגדול. "אחרי המלחמה על יד עזה, הניע תלמי את כל ארצות סוריה ואנשים רבים שמעו על ענות רוח תלמי ועל אהבתו לבריות... ובכללם היה חזקיה הכוהן הגדול ליהודים, איש בן ששים ושש שנה..." (יוסף בן מתתיהו נגד אפיון א, כב).

מטבעות "יחזקיה הפחה" התגלו בתל ג'מה- 10 ק"מ דרומה לעזה. במקום הייתה מצודה פרסית גדולה. הדבר מעיד שלמטבעות הייתה תפוצה גדולה בימי ארתחשסתא השלישי (אוכוס) 338-359 לפנה"ס, כמו כן המטבע הייתה תקופה ממושכת במחזור. מטבעות נוספות של יחזקיה התגלו בחרבת קיאפה ובית צור.

המטבע מעידה שהמנהיג יחזקיה, מונה לפחה על פחוות יהוד ע"י הפרסים, לאחר ששבו לשלוט באזור. את הפרסום על הסמכות של מתן תואר פחה ליחזקיה, טבעו על חלק ממטבעות אלה.

קבוצת מטבעות עם מאפיינים זהים	צד פני המטבע	צד גב המטבע	טביעת הריבון הפרסי על המטבעות
A * "חיקוי אתונאי": " " " " * אחר 360	* אתנה * ראש מלך פרסי	ינשוף-כוס ינשוף-כוס	- ללא סמל ריבון * ראש מלך פרסי
B * עיט פרוס כנפיים " " " " * " " " " * אחר 360	* שושן שופר, אוזן, קסדה * ראש מלך פרסי *	* עיט פרוס כנפיים * עיט פרוס כנפיים * עיט פרוס כנפיים	- ללא סמל ריבון - ללא סמל ריבון - עם סמל ריבון *
C שמות פרטיים: * "יוחנן הכהן"	פני אדם לחזית	* ינשוף+ "יוחנן"	- אין סמל ריבון
* "יהודה"	" " "	* ידה + "יהודה"	- אין סמל ריבון
* "יחזקיה" * אחר 360	* ראש צעיר * חיה אגדית קרניים	* חיה אגדית מכונפת * ראש מלך פרסי "	- ללא סמל ריבון * ראש מלך פרסי
* "יחזקיה הפחה"	* פני אדם לחזית	* ינשוף+ "יחזקיה"	- תואר פרסי ⁵²

על פי הטבלה דלעיל, את מטבעות יהד מאפיינים 3 קבוצות עיקריות: האחת היא מעין "חיקוי אתונאי", עם מספר שינויים. הכתובת "יהד" מופיעה במקום A ΘE ושושן במקום עלי הזית. מטבעות אלה הוטבעו עד שנת 360, עת הפחווה או מדינת יהד הייתה עצמאית, כאשר לא הייתה נוכחות שלטונית/ריבונית פרסית, בעקבות השתלטות המורדים המצריים על האזור. לאחר שנת 360 חזרו הפרסים לשלוט על האזור בכלל ועל פחוות יהד בפרט. הפרסים השתלבו במכלול המטבעות שהיו במחזור ושבצו על המטבע, את ראש המלך הפרסי עם כתר פרסי במקום דמות אתנה.

הקבוצה השנייה היא עיט פרוס כנפיים. עד שנת 360 טבעו על הצד השני של קבוצה זו: שושן או שופר או אוזן או קסדה. לאחר שנת 360 לפנה"ס שלבו הפרסים על המטבע את סמל הריבון הפרסי-ראש מלך פרס.

הקבוצה השלישית היא מטבעות יהד עם שמות פרטיים של מנהיגי מדינת יהד. על פי המטבעות, המנהיגים עד שנת 360 היו: יוחנן הכהן, יהודה ויחזקיה. לאחר שנת 360, שלבו הפרסים את ראש המלך הפרסי או את התואר פחה על המטבעות החדשים שטבעו.

דגמי מטבעות ביהד שטבעו בתקופה 399-360

מטבעות עם סמלי ריבון פרסי שנטבעו לאחר שנת 360

54

לסיכום טביעת מטבעות בתקופה הפרסית. עד המרידות של המצרים, לא טבעו ביהוד מטבעות. תוך המרידות של המצרים ופלישות של צבאות מורדים מצריות לא"י ודחיקת הפרסים מהאזור, החלה טביעה מקומית. בתחילתה טבעו ביהד מטבעות בטיפוסי חיקוי טביעה אתונאית מותאמת, עם מוטיב השושן ומטבעות אחרים. הטביעה עם

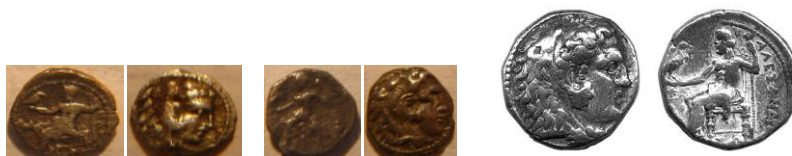
סמני הריבון על המטבעות, החלה בשלהי התקופה הפרסית, לאחר שנת 360, כהתאמה לטביעה המקומית.

תפוצת מטבעות יהד

תפוצת מטבעות יהד הייתה בגבולות מדינת "יהד". על פי ממצאי חפירות מסודרות, מטבעות יהד התגלו גם מחוץ לפחוה באתרי: הר גריזים, חרבת אטרי, תל גמה. ידוע על אובול מאשקלון שהתגלתה במטמון 8 מטבעות "יהד" שנחשף ברמאללה. ממצא זה מעיד, שמטבעות פלשת היו במחזור הן במדינת יהוד וגם באזורים אחרים בארץ ישראל.

עם כיבוש הארץ ע"י אלכסנדר הגדול, טבעו בעכו מטבעות בערכי אובול וחצי אובול, בדגמים של טיפוס מטבעות של אלכסנדר מוקדון בערכים טטרדרכמות ודרכמות עם כתובות ביוונית. מטבעות אלה שמשו באזור, במקביל במחזור למטבעות שנותרו במחזור.

• ראש תלמי ה-1

טביעת מטבעות יהד בתקופה ההלניסטית

תחילה שלטה השושלת התלמית ממצרים, החל משנת 301 ובמשך 100 שנים בארץ ישראל בכלל ועל מדינת יהד בפרט. התלמים התירו לרשות הטביעה במדינת יהד, לחדש את טביעת המטבעות הזעירים מכסף.

בשנת 200 לפנה"ס כבש אנטיוכוס השלישי את ארץ ישראל ובית סלבקוס שלט בארץ ישראל, עד שהחשמונאים, שלחמו נגדם עלו לשלטון. השליטים החשמונאים, החל מיהוחנן הורקנוס הראשון, השיגו עצמאות וטבעו מטבעות ברונזה בלבד.

רוב המטבעות הזעירים מכסף נושאים את דיוקנו של תלמי הראשון ומצדם השני את העיט התלמי. תחילה הופיעו מספר מטבעות עם דמויות, שלדעת המחבר הם של מנהיגים מקומיים במדינת יהד ובהמשך הופיעו מטבעות הנושאים את דמותו של תלמי הראשון. המטבע המופיעה להלן, נושאת על פניה ראש גבר צעיר אשר ראשו פונה לימין. על גב המטבע, עיט וכתובת בעברית "יהד". יש חוקרים שטוענים שהטביעה בוצעה בתקופת אלכסנדר מוקדון. לפי סמל העיט, סביר שבוצעה אחר שנת 301, באישור תלמי השני.

סדרה נוספת של טיפוס מטבעות כוללת על פני המטבע דמות גבר פונה לשמאל. על גבה עיט תלמי וכתובת "יהד" בעברית משמאל לעיט. מאחר והטביעה היא מתקופת תקופת תלמי, נראה שהדמות על המטבע היא נציב השלטון התלמי או הכהן הגדול בירושלים. רשמת המטבע המופיעה משמאל, זהה למטבע מימין וללא טביעה על צדה השני של המטבע. תכולת הכסף של המטבעות התלמים של מדינת יהד היא 97.5% יהד. (Gitler 2011)

על פי הכתובות שעל המטבעות התלמיים הבאים, נראה שבעת טביעת המטבעות התלמיים לרוב המשיכו לטבוע את שם המדינה-בכתובת בעברית "יהדה" ולעיתים- מופיעה הכתובת "יהד".

סדרה נוספת הן מטבעות זעירות מכסף. על פני המטבע דמות תלמי עם נזר פונה לימין. על גבה עיט פרוש כנפיים עומד על ברק.

סדרה חמישית כוללת מטבע אשר על פניה ראש תלמי עם נזר. על גב המטבע מופיעה דמות אשתו של תלמי-ברניקי הראשונה פונה לימין עם הכתובת בעברית "יהד". טביעת המטבעות עם דמות ברניקי הראשונה, מיוחסת לתלמי השני פילדלפוס 246-285, אשר אמו ברניקי הראשונה, מופיעה רק בטביעת מטבעותיו. עיקר מטבעות אלה הן בעריך חצי אובול.

הסדרה השישית כוללת מטבעות, הנושאות את דמויות תלמי הראשון וברניקי ועל גב המטבעות דמויות של תלמי השני וארסינואי אשתו.

הסדרה השביעית על פניה מופיע ראש תלמי הראשון. על גב המטבע עיט וכתובת "יהדה" והאותיות BA, שהם קיצור של BASILEUS.

הטביעה החשמונאית

לאחר הפסקה בת 175 שנים של טביעה יהודית בירושלים, חודשה הטביעה על ידי החשמונאים. החשמונאים טבעו בירושלים מטבעות ברונזה בלבד, הנושאים כתובות עבריות בכתב עברי עתיק. סמכויות הטביעה החשמונאית בירושלים שודרגו בהדרגה, כאשר זמן קצר לאחר תחילת הטביעה של מטבעות אוטונומיות, החלו לטבוע מטבעות עצמאיות.

ראשון הטובעים החשמונאים היה יהוחנן הורקנוס ה-1 (104-135 לפנה"ס). תחילה טבע יהוחנן מטבע משותפת עם אנטיוכוס השביעי. על צד אחד של המטבע מופיע סמל העוגן המלכותי הסלבקי ותארו של אנטיוכוס השביעי וכן שנת טביעת המטבע. על הצד השני מופיע השושן היהודי, סמלו של יהוחנן הורקנוס הראשון. סמכויותיו של יהוחנן, מופיעים על מטבעותיו שהונפקו בהמשך שלטונו בהם הכתובות "יהוחנן כהן גדול וחבר היהודים", ו"יהוחנן כהן גדול ראש חבר היהודים".

יהוחנן הורקנוס ה-1, כרת ברית עם אנטיוכוס השביעי וחבר אל צבאו אשר נלחם כנגד הפרתים. כאות הוקרה על הסיוע הצבאי, אנטיוכוס השביעי גמל להורקנוס והתיר לו לטבוע מטבעות. המאפיין את המטבעות הללו הוא הכתובת בעברית עתיקה "יהוחנן כהן גדול וחבר היהודים" ומעל הכתובת מתנוססת האות אלפא ביוונית. לדעת המחבר זו האות הראשונה של אנטיוכוס השביעי, שנתן גושפנקא לכתובת של בעברית שטבע הורקנוס. ישנם חוקרים הטוענים, שמכיוון שהמטבעות עם הכתובת אלפא ביוונית, איכותיים יחסית יותר, לפיכך הדבר מעיד על כך שהמטבעות נטבעו בשנה הראשונה לטביעת מטבעותיו של הורקנוס. את סדרת המטבעות האלה, ניתן לכנות "מטבעות כהניים" מאחר ועל צדם האחד מופיעה הכתובת המכילה

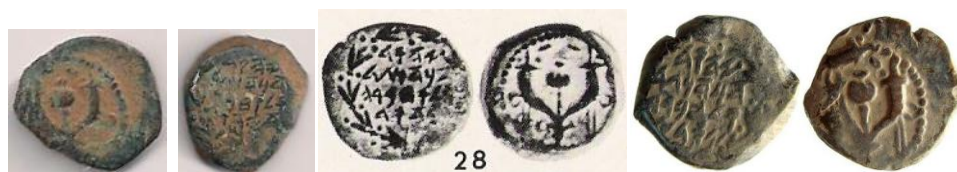
את המושג "כהן גדול". מאידך, על צדה השני של המטבע, מופיעים קרני שפע ביניהם רימון. הרימון הוא סמל הכהונה הגדולה, כך ששני צדדי המטבע מכילים אלמנטים כהניים.

בהמשך התקופה, אנטיוכוס השביעי נהרג בקרב מול הפרתים והורקנוס למעשה הכריז על עצמאות יהודה, לפיכך בסדרה הבאה של מטבעות השמיט הורקנוס את האות אלפא ביוונית שמעל לכתובת בעברית והכתובת המופיעה על המטבעות הבאים היא "יהוחנן כהן גדול ראש חבר היהודים".

בנו יהודה אריסטובולוס ה-ו, שלט בשנת 104 לפנה"ס. יהודה טבע מטבעות, במתכונת המטבעות שטבע אביו עם הכתובת בעברית עתיקה, "יהודה כהן גדול וחבר היהודים". יהודה היה מלך וגם כהן גדול. התואר מלך לא מופיע על מטבעותיו. ככל הנראה לא הספיק לטבוע מטבעות אלה.

עם מותו של אריסטובולוס, עלה לשלטון אחיו אלכסנדר ינאי (103-76 לפנה"ס). אלכסנדר שימש מלך וכהן גדול. תחילה אלכסנדר טבע מטבעות דו- לשוניות בעברית וביוונית. על צדם האחד הכתובת "יהונתן המלך", עם שושן מלכותי ועל צדו השני של המטבע עוגן מלכותי בתוך חישוק. מסביב הכתובת ביוונית "של המלך אלכסנדר". השושן והכתובת בעברית עתיקה נועדה לאוכלוסיה היהודית ביהודה. הצד השני עם העוגן המלכותי, דמוי העוגן המלכותי הסלבקי, נועד לאוכלוסיה היוונית של הערים ההלניסטיות הרבות, שנכבשו במסע הכיבושים שלו. בהמשך אלכסנדר ינאי טבע מטבעות מסדרה חדשה עליה מופיע כוכב בתוך חישוק, אשר בין הקרניים שלו מופיע הכתובת בעברית עתיקה "יהונתן המלך". יש טוענים שמדובר כאן על עטרה מלכותית עם קשירה מאחור. ניתן לכנות סדרות אלה כ"מטבעות מלכותיות".

סדרה נוספת שטבע ינאי, הן המטבעות "כהניים", במתכונת המטבעות שטבעו אחיו ואביו.

בשנת 95 לפנה"ס פרצה ביהודה מלחמת אזרחים. מלחמה זו נמשכה 6 שנים עד שנת 89. על פי יוספוס במלחמה זו נהרגו כ- 50 אלף תושבים ביהודה (Ant. 13:376). חלקם קראו לדמטריוס ה-3, להתערב

ביהודה. אלכסנדר ינאי נעזר כנגד מתנגדיו בשכירי חרב. דמטריוס השלישי פלש ליהודה ואלכסנדר ינאי נאלץ להתמודד נגדו.

ינאי הסתכסך עם הפרושים. אלה דרשו שהמלך יפעל בשיתוף פעולה עם הסנהדרין, בראשות שמעון בן שטח. נציגי העם טענו שהמלך מתנהג כמלך הלניסטי, באופן הנוגד את תפקידו השני החשוב – כהן גדול. בסופו של דבר הגיע אלכסנדר ינאי למסקנה שיש לישר את ההדורים עם הפרושים ולאחד את העם כנגד דמטריוס השלישי. ייתכן ותוצאות הפשרה לסיום המאבק, מופיעים על מטבעות עם טביעת הישבון⁷. על מטבעותיו ה"מלכותיים" של אלכסנדר ינאי טבעו טביעה נוספת, הכוללת רושמות עם סממני כהונה ו"חבר היהודים" (סנהדרין) על סממני מלכות. מטבעות ייחודיות אלה, מאופיינות בכך שעליהם מופיעה הכתובת "ינתן כהן גדול וחבר היהודים" ועל צדו השני הוטבעו ברושמה עם קרני שפע בתוכם רימון. רוב המטבעות הונפקו כטביעת הישבון מעל טביעת המטבע המקורית עם הכתובת "יהונתן המלך" עם שושן או עוגן והכתובת ביוונית "המלך אלכסנדר". חלקם הקטן של המטבעות, עליהן הכתובת "ינתן כהן גדול וחבר היהודים" הם במתכונת ה"מטבעות הכהניים", אשר על צדו השני של המטבעות, קרני שפע בתוכן רימון. להלן מספר דוגמאות של מטבעות הישבון ו"מטבעות כהניים" עם הכתובת "ינתן".

שורה ראשונה מימין טביעת הכתובת בעברית "ינתן" מעל טביעת שושן. המטבע הבאה טביעת רושמת "ינתן" כמטבע שעל צד אחד הכתובת "ינתן" ועל צד שני קרני שפע. המטבע שלאחריו דומה במבנהו לקודם. שורה שנייה המטבע הראשונה היא מטבע הישבון אשר על צדה האחד מופיעה על המטבע הבסיסית הכתובת "יהונתן המלך" עם שושן אשר מעליה זוג קרני שפע בתוכם רימון. על הצד השני של המטבע הכתובת "ינתן כהן גדול וחבר היהודים", מעל המטבע הבסיסית עם דגם העוגן והכתובת ביוונית "המלך אלכסנדר". המטבע הנוספת בשורה השנייה היא מטבע הישבון על צד אחד הכתובת "ינתן..." על העוגן ועל צדה השני של המטבע קרני שפע בתוכם רימון על השושן.

⁷ כהגדרת אריה קינדלר לטביעת נוספת על מטבעות

התהליך של טביעת מטבעות על גבי מטבעות בתקופת אלכסנדר ינאי, יצרה טיפוס מטבעות חדש. טובעי המטבעות לא טרחו לטשטש את עקבות המטבעות המקוריים, בהשוואה לתהליך יצור מטבעות בר

כוכבא, שם שחקו את פני המטבע, לכן על מטבעות ההישבון של אלכסנדר ינאי ניתן להבחין בסמלים וכתובות של המטבעות המקוריים בנוסף לסמלים של הטביעה החדשה. הסיבה לטביעה זו נעוצה בפשרה לסיום המאבק ששרר בין המלך ינאי ליריביו הפרושים.

על פי מטבעות ההישבון, רשות הטביעה פעלה, לשלב דגמי מטבעות של שליטים חשמונאים קודמים על המטבעות שבמחזור על מנת לאזן את אחד הסוגיות במאבק של העדפת תפקיד המלך על תפקיד כהן גדול. בתהליך ההטבעה מחדש אספו את רוב המטבעות מהמחזור ואלה שנותרו במטבעה וטבעו עליהם את הטביעה החדשה. מטבע הישבון המוצג בהמשך, מהווה טביעת רושמה חדשה על מטבע קודמת, של המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי. על צד אחד של המטבע, מופיעים קרני שפע בתוכן רימון, סמל הכהן הגדול, מעל הטביעה הקודמת-עוגן מלכותי עם הכתובת ביוונית המלך אלכסנדר.

על הצד השני של המטבע, מופיעה כתובת בעברית עתיקה "ינתן כהן גדול וחבר היהודים", מעל הטביעה הקודמת שהיא שושן מלכותי, עם הכתובת בעברית עתיקה "יהונתן המלך".

אופן טביעה זו מעיד שרושמת השושן על מטבע ההישבון, קדמה לכתובת "ינתן כהן גדול וחבר היהודים".

להמחשת הטביעה זו יש לראות את המטבע עם העוגן והשושן, כמטבע הבסיס שעליו הוטבעה המטבע עם קרני השפע והכתובת בעברית עתיקה.

סדר הופעת מטבעות ינאי

- 1. מטבעות מלכותיים
- 3. מטבעות "כהניים"

- 2. טביעת "הישבון"
- 4. מטבעות מלכותיים

אשר לסדר הופעת מטבעות אלכסנדר ינאי. תחילה טבעו את המטבעות המלכותיים. בשלב של סיום המשבר עם הפרושים טבעו מטבעות הישבון overstruck בה שלבו רושמות עם הכתובת בעברית עתיקה "ינתן כהן גדול וחבר היהודים, מעל צד אחד של "המטבעות

המלכותיים" הדו-לשוניים וקרני שפע ביניהם רימון, על הצד השני על המטבעות, שאספו מהמחזור ומהמטבעה. במקביל טבעו את מטבעות חדשות עם הכתובת "ינתן כהן גדול וחבר היהודים". בהמשך הוציאו סדרות של "מטבעות כהניים" עם הכתובת בעברית "יהונתן כהן גדול וחבר היהודים" ואחר, כאשר נרגעו הרוחות ויושבו ההדורים, אלכסנדר ינאי הנפיק מטבעות מלכותיים דו לשוניים, שגם תאמו את הצרכים של האוכלוסייה ההלניסטית, נוספים עליהם כוכב בתוך חישוק אשר בין קרניו הכתובת "יהונתן המלך" (Zlotnik 2011:6-9). יש חוקרים שטוענים שמודל זה הוא נזר מלכותי עם קשירה מאחור.

לסיום, אלכסנדר ינאי היה אחרון השליטים שטבע מטבעות ביהודה בתקופה ההלניסטית. תקופתו חותמת טביעה חשמונאית חשובה שהשפיעה על מאפייני הטביעה בתקופה הרומית הקדומה.

סיכום

בתקופה הפרסית עד המרידות של המצרים, לא טבעו ביהד כל מטבעות. במהלך המרידות של המצרים ופלישות צבאותיהם לא"י ודחיקת הפרסים מהאזור, החלה טביעה מקומית במדינת יהד. בתחילתה טבעו במטבעת ירושלים, מטבעות זעירים בערכי אובול בטיפוסי חיקוי טביעה אתונאית מותאמת למטבעות חיקוי אתונאי שהמצרים הביאו לאזור, תוך שילוב מוטיב השושן במטבע במקום ענף עץ זית במטבע האתונאי וכן שינו את רשות הטביעה על המטבע ובמקום הכתובת ביוונית A Θ E, השתמשו בכתובת "יהד", תחילה בכתב ארמי ואחר בכתב עברי עתיק. בהמשך טבעו טיפוסי מטבעות חדשים, חלקם בשילוב מוטיבים ממטבעות יהד הראשונים. המטבעות היו מכסף טהור ולא טבעו מטבעות ברונזה מצופים בכסף.

בתקופת מרד הסטרפים באסיה הקטנה, הגיעו לאזור מטבעות הנושאים את שמם ודמותם של הסטרפים. למטבעות אלו הייתה השפעה על טיפוסי מטבעות יהד חדשים שהונפקו במדינת יהד. מטבעות חדשים אלה נשאו את דמותם וכתובתם של המנהיגים באותה תקופה.

בשנת 360 חזרו הפרסים והשתלטו על אזורי ארץ ישראל ומדינת יהד. מאחר ובמדינת יהד שמשו במחזור הכספים, טיפוסים מטבעות רבים, שהיו מקובלים על האוכלוסייה, החליטו הפרסים להשתלב בטביעה המקומית ולהמשיך בטביעת טיפוסים מוכרים, במטבעת ירושלים, תוך שהם מסבים חלק מהמוטיבים המקומיים לסמלי ריבון פרסי, בכלל זה ראש מלך פרסי או התואר הפרסי פחה וטביעת הכתובת "יהד" בעברית ובארמית, שימשו זו בצד זו.

בתקופה ההלניסטית המשיכו במדינת יהד להשתמש במטבעות הזעירים מכסף. רשויות הטביעה קבלו מהשלטונות התלמיים סמכויות לטבוע סדרות של טיפוסים חדשים. תחילה טבעו מספר טיפוסים עם דמויות של מנהיגים מקומיים ואחר כך הוסבה הטביעה למעין חיקוי המטבעות התלמיים, עם ראש תלמי הראשון, מצד אחד של המטבע ועל הצד השני העיט התלמי. הכתובת "יהדה" או "יהד" בעברית עתיקה, הועתקה לצד שמאל של המטבעות החדשים. בימי תלמי השני או תלמי השלישי, פסקה טביעת המטבעות הזעירים מכסף בירושלים וכחלופה עברו לשימוש במטבעות ברונזה והמטבעה בירושלים הושבתה.

לאחר הפסקה של כ-175 שנים חודשה טביעת מטבעות בירושלים, בתקופה החשמונאים, במטבעות ברונזה. ראשון הטובעים היה השליט יהוחנן הורקנוס הראשון אחריו בנו יהודה אריסטובולוס הראשון ולבסוף בסוף התקופה ההלניסטית יהונתן אלכסנדר-ינאי. אלכסנדר ינאי הפליא בטביעת טיפוסים מטבעות רבים ביניהם טיפוס מיוחד של מטבעות (overstruck) על הטביעה הבסיסית של "דגמים מלכותיים", מופיע טביעה נוספת עם רושמות "דגמים כהניים". אלכסנדר היה השליט החשמונאי האחרון שטבע מטבעות בתקופה ההלניסטית.

המחבר מציע במאמר תיארוך המטבעות הנזכרים במאמר. מטבעות יהד מתוארכים לפי השינויים המדיניים שחלו באזור בהתחשב בהשתלטות המורדים המצרים במאה הרביעית על חלקי ארץ ישראל, ובהמשך כיבוש האזור מחדש על ידי הפרסים, כיבושי אלכסנדר מוקדון ויורשיו, שלטון התלמים, הסלבקים ולבסוף החשמונאים.

BIBLIOGRAPHY

- Avigad N. 1975. A Bulla of Jonathan the High Priest and A Bulla of King Jonathan. *Israel Exploration Journal* 25:8–12, 245–246.
- Barag, D. & Qedar, S., The Beginning of Hasmonean coinage, *INJ* 4, 1980.
- Barag D. and Qedar S. 1980. The Beginning of Hasmonean Coinage. *Israel Numismatic Journal* 4:8–21.
- Gitler H. 1996. A Comparative Study of Numismatic Evidence from Excavations in Jerusalem. *Liber Annuus* 46:317–362
- Hendin D. and Shachar I. 2008. The Identity of YNTN on Hasmonean Overstruck Coins and the Chronology of the Alexander Jannaeus Type. *Israel Numismatic Research* 3:87–94.
- Hendin, D., *Guide to Biblical Coins*, (3rd Ed.) , Amphora, Nyack, N.Y. 1996, pages 67-93.
- HENDIN, D and SHACHAR I: The Identity of YNTN on Hasmonean Overstruck Coins and the Chronology of the Alexander Jannaeus Types *INR* 3 87-94
- Hirschfeld Y. Ariel D.T. 2005, A Coin Assemblage from the Reign Alexander Jannaeus Found on the Shore of the Dead Sea. *IEJ* 55:166-89
- Josephus, *Ant.* XII-XIV.
- Kaufman J.C. 1995. Unrecorded Hasmonean Coins from the J.Ch. Kaufman Collection (Numismatic Studies and Researches 8) Jerusalem.
- Kaufman J.C. 2004. Unrecorded Hasmonean Coins from the J.Ch. Kaufman Collection Part II (Numismatic Studies and Researches 10). Jerusalem.
- Kindler A. 1991. Hasmonean Coinage: Two Problems. *Cathedra* 59:12–18 (Hebrew).
- Kindler A. 1991. Hasmonean Coinage : Two Problems *Cathedra* 59:12-18 (Hebrew).
- Lambert C. 1927. A Hoard of Jewish Bronze Coins from Ophel. *Palestine Exploration Fund Quarterly Statement* 1927:184–188
- Meshorer Y. 2001. A Treasury of Jewish Coins from the Persian Period to Bar Kochba. Jerusalem.
- Meshorer, Y. *A Treasury of Jewish Coins from the Persian Period to BarKochba*. Jerusalem and Nyack 2001
- Meshorer, Y., *Ancient Jewish Coinage I*. New York: Amphora 1982.
- Rappaport U. 1967. A History of Israel in the Period of the Second Temple. Tel Aviv (Hebrew).
- Ronen Y. On the Chronology of the Yehud Falcon Coins. *INR* 4 39-45

Shachar I. 2004. The Historical and Numismatic Significance of Alexander Jannaeus' Later Coinage as found in Archaeological Excavations. *Palestine Exploration Quarterly* 136:5–33.

Syon, D., Coins from Gamla-Interim Report, INJ 12, 1992-93.

Syon D., Yavor Z., Gamla 1997-2000. *Atiqot* 50 (2006) : 50.

Tal O. 2007. Coin Denominations and Weight Standards in Fourth-Century BCE Palestine.

INR 2:17-28.

Zlotnik Y. 2011 .*Alexander Jannaeus coins and their dates*
[http://www.academia.edu/694021/Alexander Jannaeus coins and their dates English](http://www.academia.edu/694021/Alexander_Jannaeus_coins_and_their_dates_English)

Copyright 2011

By Yehoshua Zlotnik

מתוך הרצאה של יהושע זלוטניק במוזיאון ארץ ישראל בת"א בתאריך 13.05.2013